

TURKIY TILLARDA RAMZIY YONDASHUV MASALASI

Xumora Ahmadjonovna Usmanova
O'zbekistan davlat san'at va madaniyat instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada turkiy tillarda ramziy yondashuvning lingvistik, madaniy va semiotik jihatlarini tahlil qilinadi. Turkiy xalqlar o'z dunyoqarashini, tarixiy tajribasini va qadriyatlarini til orqali ramzlar shaklida ifoda etib kelgan. Maqolada turkiy tillarda keng qo'llaniladigan ramziy elementlar - metaforalar, allegoriyalar, muqaddas obrazlar, tabiat timsollari va mifologik tasavvurlar tahlil qilinadi. Tadqiqotda ramzlarning semiotik tahlili orqali ularning umumturkiy madaniyatdagi funksiyasi, xalq ijodidagi mavqei va til vositasida qanday saqlanib kelayotgani o'rganiladi. Shuningdek, ramziy yondashuvning milliy identifikatsiyani shakllantirishdagi va til orqali madaniy merosni saqlashdagi rolga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: turkiy tillar, ramz, semiotika, metafora, folklor, madaniy meros, milliy dunyoqarash

THE ISSUE OF SYMBOLIC APPROACH IN TURKIC LANGUAGES

Khumora Akhmadjonovna Usmanova
O'zbekistan State Institute of Art and Culture

Abstract: This article examines the symbolic approach in Turkic languages through linguistic, cultural, and semiotic perspectives. Symbolism has long served as a vital tool for expressing the historical experience, values, and worldview of Turkic-speaking peoples. The study explores commonly used symbolic elements in Turkic languages, including metaphors, allegories, sacred images, natural motifs, and mythological representations. These symbols play a critical role not only in folklore and oral traditions but also in shaping the semantic structures of the languages themselves. The research employs semiotic analysis to uncover how symbols function within shared Turkic cultural codes and how they are preserved and transmitted through language. Special attention is given to the role of symbolic thinking in national identity formation and the safeguarding of cultural heritage.

Keywords: turkic languages, symbolism, semiotics, metaphor, folklore, cultural heritage, national worldview

Kirish. Til - insoniyat tafakkurining oynasi, adabiyot esa shu til orqali yaratilgan ma'naviy dunyo. Har bir tilda belgilovchi so'z va ma'no o'rtasidagi bog'lanish tasodif

emas, balki madaniy, tarixiy tajriba bilan shakllangan. Shu jihatdan “*ramziy yondashuv*” til va madaniyatning chuqur qatlamlarini ochishga xizmat qiladi.

Turkiy xalqlar - jahonning eng qadimiy til oilasi va madaniy makoni egalaridan biri bo‘lib, ularning adabiy merosi boy ramzlar tizimini o‘z ichiga oladi. Bu ramzlar xalqning ruhiy olami, dunyoqarashi, kosmologik qarashlari, ijtimoiy hayoti bilan chambarchas bog‘liq.

Shunday ekan, “*Turkiy tillarda ramziy yondashuv*” mavzusi nafaqat adabiyotshunoslik, balki tilshunoslik, falsafa, madaniyatshunoslik, antropologiya sohalarini uchun ham dolzarb masala hisoblanadi.

Asosiy qism. Har bir millatning adabiyoti va tili o‘zining ichki ramziy tizimiga ega. Bu tizim xalqning tarixiy tajribasi, diniy e‘tiqodi, dunyoqarashi va madaniy xotirasining in‘ikosi sifatida shakllanadi. Turkiy tillarda ramziy yondashuv - bu faqat adabiy san‘at vositasi emas, balki ma‘naviy-falsafiy dunyoqarashni ifodalovchi vosita hamdir.

Turkiy xalqlari adabiyotida ramzlar (belgilar) ko‘p qatlamli ma‘noga ega bo‘lib, ular orqali inson va tabiat, jamiyat va shaxs, ruh va jism o‘rtasidagi murakkab aloqalar yoritiladi. Shu bois, turkiy tillarda ramziy yondashuv masalasi zamonaviy tilshunoslik va adabiyotshunoslikda dolzarb yo‘nalishlardan biridir. Har qaysi yo‘nalish bo‘yicha tahlil olib borilar ekan har bir soha o‘zining ma‘naviy-falsafiy qarashlariga ekanligi yorqin namoyon bo‘ladi.

Ramz va ramziy yondashuv tushunchasini yoritib berar ekanmiz, avvalom bor “*ramz*” tushunchasining tilshunoslikda nazariy tahlili va turkiy adabiyotda qo‘llanilishi o‘rganiladi va ularning ahamiyatiga nazar solamiz. “*Ramz*” (arabcha “ishora”, “belgi”) - biror narsa yoki hodisani bevosita emas, balki bilvosita ma‘no orqali ifodalovchi belgidir. U inson tafakkurida mavhum tushunchalarni ko‘rinarli va his etiladigan shaklda ifodalash uchun xizmat qiladi. “*Ramz*” tushunchasi ilk bor islomiy va sharq falsafasi an‘anasida ma‘naviy ma‘noni yashirin ifoda etish vositasi sifatida shakllangan bo‘lib, keyinchalik u tilshunoslik, estetika, semiotika va adabiyotshunoslik sohalarida nazariy kategoriyaga aylangan.

Ramz - islom falsafasida ilohiy ma‘nolarni bevosita emas, balki bilvosita ishora orqali ifoda etuvchi vositadir. Bu tushuncha tasavvuf, xususan, Ibn Arabi va Jaloliddin Rumi qarashlarida keng yoritilgan. [9, 52-58] Bu manbalarda ramz “ma‘naviy haqiqatni bilvosita ifoda etish vositasi” sifatida talqin qilingan.

Sharq falsafasi va estetikasi kontekstida “Sharq tafakkurida ramz - bu zohiriy ortidagi botiniy ma‘noni anglash kalitidir. U badiiy va falsafiy tafakkurning asosiy unsuri sifatida shakllangan”. [14, 145-147]

Tilshunoslik, semiotika va adabiyotshunoslik nazariy kategoriya sifatida “*ramz*” keyinchalik semiotika va adabiyotshunoslikda nazariy tushuncha sifatida shakllandi. U belgilar tizimidagi yuqori darajadagi ma‘no qatlamini ifodalaydi. [7, 212-216]

“O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da “*ramz*” so‘zi “belgili ishora, timsol, narsa yoki hodisani bilvosita ma’no orqali ifodalovchi belgi” deb ta’riflanadi, “Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi”da esa “*ramz*” arab tilida “ishora”, “ma’noni bilvosita yetkazuvchi belgi”, deb ko‘rsatiladi.

G‘arb nazariyalarida ham bu tushuncha keng talqin qilingan. F. de Sossyur belgilar nazariyasida har bir belgi “ifoda shakli” (signifiant) va “mazmun” (signifié) birligidan tashkil topishini aytgan bo‘lsa, C.S.Peirce belgilarni uch turga ajratadi: “*ikon*”, “*indeks*” va “*simvol*”. Simvol - ma’nosi madaniy kelishuvga asoslangan belgi bo‘lib, “*ramz*” shu ma’noda keng ma’naviy quvvatga ega. [12]

Yu.M.Lotman esa ramzni badiiy matndagi maxsus ma’no qatlami sifatida ko‘radi: “Simvol - bu matndagi yashirin, lekin umummadaniy konnotasiyaga ega belgi bo‘lib, u to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma’nodan bilvosita ma’noga o‘tishni ta’minlaydi”. [7, 214]

Shuningdek, K.G.Yung ramzni “kollektiv ongning ifodasi”, ya’ni umuminsoniy arketiplar (ona, suv, yong‘in, tog‘ va h.k.) bilan bog‘laydi. Turkiy xalqlarning mifologik merosidagi ko‘plab obrazlar (masalan, bo‘ri, suv, quyosh, qush) aynan shunday arketipik ramzlardir. Ular avlodlar xotirasini, milliy ruh va tabiat bilan uyg‘unlikni anglatadi.

Turkiy adabiyotda ramzlar xalq tafakkurining eng qadimiy qatlami bilan bog‘liq. Mifologik dostonlarda “*bo‘ri*”, “*oltin quyosh*”, “*suv*”, “*tog*”, “*qush*” kabi ramzlar hayot, iroda, poklik, ozodlik va barqarorlik timsolidir. Masalan, “O‘g‘uznoma”da bo‘ri ramzi qahramonlik va xalq himoyachisi sifatida keladi.

Klassik adabiyotda ramzlar ko‘proq tasavvufiy va ma’naviy ma’no kasb etadi. Alisher Navoiy “Lison ut-tayr” asarida qushlar ramzi orqali insonning ruhiy kamolot bosqichlarini ifodalaydi. Fuzuliy va So‘fiy Olloyor she’rlarida “*gul*” va “*bulbul*” ramzlari ishq, jamol va ruhiy sevgining timsolidir.

Zamonaviy turkiy adabiyotda esa ramzlar ijtimoiy va falsafiy mazmun kasb etgan. Chingiz Aytmatov “Oq kema” asarida “*bo‘ri*” ramzi orqali inson va tabiat o‘rtasidagi uzilishni ko‘rsatadi, Orxan Pamuk esa “*Kar*” va “*Benim Adım Kırmızı*” romanlarida ranglar orqali ong va xotiraning qutblarini ramziy tasvirlaydi.

Turkiy tilda yozilgan zamonaviy adabiyotda ramzlar milliy identifikasiya vositasi sifatida xizmat qiladi. Masalan, Isajon Sulton asarlarida “*chiroq*” va “*sham*” ramzi inson ongining ma’naviy yorug‘ligi bilan bog‘liq; Erkin A’zamda esa “*suv*” va “*shamol*” ramzlari shaxsiy ozodlik va ruhiy izlanishni ifodalaydi.

Turkiy xalqlar fol’klorida ramzlar, ayniqsa, hayvonlar, tabiat unsirlari, osmon jismlari orqali ifodalanadi. Masalan, yuqorida keltirganimizdek “*bo‘ri*” - erkinlik va himoya timsoli, “*qush*” - ruhiy ozodlik, “*olov*” - poklanish, “*suv*” - hayot manbai sifatida talqin qilinadi. Qozoq, qoraqolpoq va o‘zbek xalq eposlarida bu ramzlar *nasl*, *erk*, *vatan* kabi tushunchalar bilan bog‘lanadi.

XX asr va undan keyingi davr turkiy adabiyotida ramzlar nafaqat badiiy-estetik vosita sifatida, balki ijtimoiy, siyosiy va falsafiy g'oyalarni ifodalovchi kuchli semantik tizim sifatida shakllandi. Bu davr adabiyotida yozuvchilar inson taqdiri, millat ruhiyati, tarixiy xotira va zamonaviy jamiyat muammolarini ramziy obrazlar orqali yoritishga intildilar.

Masalan, *Orhan Pamuk* romanlarida “*qor*”, “*oy nuri*”, “*soat*” kabi predmetlar inson ruhiyatidagi murakkab kechinmalarni, xotira va o'zlik izlanishlarini aks ettiradi. “*Qor*” romanida qor - poklik, tanholik va ichki ziddiyat ramzi sifatida namoyon bo'ladi. Qor yog'ishi tashqi osoyishtalikni bildirsada, aslida u jamiyatdagi muzlagan g'oyalar va fikr erkinligining yo'qligini ifodalaydi. “*Soat*” esa vaqtning o'tishi, tarixiy xotiraning yo'qolishi va inson hayotining vaqt bilan kurashini anglatadi.

Chingiz Aytmatov ijodida esa ramzlar tabiat va inson o'rtasidagi munosabat, milliy qadriyatlar hamda ma'naviy yo'qotishlar bilan chambarchas bog'liq. Uning asarlaridagi “*bo'ri*”, “*daraxt*”, “*osmon*” obrazlari insonning ildizlardan uzilishi, tabiat bilan uyg'unlikni yo'qotishi va shu orqali ma'naviy inqirozga duch kelishini ifodalaydi. “*Asrga tatigulik kun*” asarida bo'rilar naslining yo'qolishi - insoniyatning o'z ildizlariga befarqligini, qadriyatlarning yemirilishini ramziy tarzda aks ettiradi.

Shuningdek, O'lmas Umarbekov, O'tkir Hoshimov, Isajon Sulton kabi o'zbek yozuvchilarining asarlarida ham ramzlar milliy ruh, tarixiy xotira va zamon muammolarini yoritishda muhim badiiy vosita sifatida xizmat qiladi. Masalan, Isajon Sultonning “*Boqiy darakchi*” asarida “*daraxt*” va “*shamol*” obrazlari hayotning davomiyligi, inson ruhining yangilanishi va o'tgan avlodlar bilan bog'liqligini ramziy tarzda ifodalaydi.

Umuman olganda, zamonaviy turkiy adabiyotda ramzlar inson va jamiyat, o'tgan tarix va bugun, ruhiy holat va siyosiy jarayonlar o'rtasidagi murakkab bog'liqlikni ifoda etuvchi badiiy tilga aylangan. Ular orqali yozuvchilar o'z davrining ijtimoiy-siyosiy muammolarini yashirin, ammo chuqur ma'noda ifodalash imkoniga ega bo'lganlar.

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, turkiy adabiyotlarda ramziy yondashuv asar mazmunini faqat tashqi voqelik ifodasi bilan chegaralab qolmaydi, balki uning ortida yotgan falsafiy va ma'naviy qirralarni ochishga xizmat qiladi. Masalan, turkiy yozuvchilar asarlarida tabiat manzaralari, jonzotlar, an'anaviy narsalar (*qor, shamol, qush, osmon, bog', daryo* va h.k.) orqali insonning ichki olami, millatning ruhiy holati va tarixiy taqdiri ifodalanadi. Shu jihatdan, ramziy yondashuv - turkiy til va madaniyatni tadqiq etishdagi samarali ilmiy metodlardan biridir. U adabiy matndagi semantik qatlamlarni chuqur tahlil qilish, milliy fikrlash uslubini anglash hamda xalqning ma'naviy dunyosiga yetib borish imkonini beradi.

Zamonaviy adabiyotshunoslikda ramziy tahlil usuli nafaqat estetik, balki ijtimoiy va falsafiy anglash vositasi sifatida ham dolzarbdir. Turkiy xalqlar adabiyotidagi

ramzlar tizimini o'rganish orqali biz nafaqat bir xalq adabiyotini, balki butun turkiy madaniyatning ichki birligi, ma'naviy uzviyligi va umuminsoniy qadriyatlarga qaratilgan intilishini yaqqol ko'rish mumkin.

Xulosa. "*Ramz*" tushunchasi turkiy tillar va adabiyotlarda nafaqat badiiy vosita, balki xalq tafakkuri va dunyoqarashining ma'naviy kodi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Ramz inson ongidagi ma'no qatlamlarini, madaniy merosni va ruhiy tajribani umumlashtiruvchi universal belgilar tizimidir. U orqali xalqning asrlar davomida shakllangan axloqiy qadriyatlari, tarixiy xotirasi va ijtimoiy ongi badiiy ifodada qayta jonlanadi. Demak, ramziy yondashuv turkiy tillar va adabiyotlarda milliy o'zlikni anglash, ma'naviy dunyoqarashni talqin etish hamda tarixiy xotirani saqlashning muhim ilmiy va badiiy vositasi sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aytmatov Ch. Oq kema. - Bishkek: Raritet, 1981.
2. Barthes R. Elements of Semiology. - New York: Hill and Wang, 1967. - P. 91-93.
3. Corbin H. Creative Imagination in the Sufism of Ibn Arabi. - Princeton Univ. Press, 1969. - P. 78-83.
4. Eco Umberto. A Theory of Semiotics. - Bloomington: Indiana Univ. Press, 1976. - P. 125-131.
5. Hasanov Sh. Tasavvuf va badiiy tafakkur. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012. - B. 66-70.
6. Jung C.G. The Archetypes and the Collective Unconscious. - Princeton Univ. Press, 1968.
7. Lotman Yu.M. Struktura xudojestvennogo teksta. - Moskva: Nauka, 1970.
8. Navoiy A. Lison ut-tayr. - Toshkent: Fan, 1966.
9. Nasr, Seyyed Hossein. Islamic Art and Spirituality. - Albany: State University of New York Press, 1987.
10. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5-jild. - Toshkent, 2006.
11. Pamuk O. Kar. - Istanbul: İletişim Yayınları, 2002.
12. Peirce C.S. Collected Papers. - Harvard Univ. Press, 1931.
13. Saussure F. de. Cours de linguistique générale. - Paris: Payot, 1916.
14. To'raqulov S. Sharq falsafasi tarixidan lavhalar. - Toshkent: Fan, 2003.